

Святослав Кияк (Івано-Франківськ)

**ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН,
РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ ТА ГІДНОСТІ
ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ
ДРУГОГО ВАТИКАНСЬКОГО СОБОРУ**

Два десятиліття незалежності України та вільного розвитку Українського християнства Київської традиції засвідчують, що час підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви і комуністичне минуле українських християн загалом залишили в їх душах і в ментальності та й в усьому українському суспільстві глибокі сліди. Нові суспільні проблеми, особливо соціального й економічного характеру, породили в цьому суспільстві цілий ряд нових духовно-суспільних негативних явищ і викликів, на які Церква шукає пояснень і відповідей: значне домінування у людей матеріальної мети та її негативний вплив на їхню духовну свободу; внутрішній духовний конфлікт у душах людей між релігійною і секуляризованою свідомістю (подвійна віра як в час хрещення Русі–України – віра в Бога й, так би мовити, поклоніння земному божкові “мамоні” – земним благам); потреба в духовно-суспільній рівновазі й міжконфесійному порозумінні; новітній практичний атеїзм; феномен так званої “людини радянської” – “*homo sovieticus*”, який проявляється в спотворенні представниками цієї групи людей історично усталеного й традиційного для дорадянського періоду і відновлених зачатків в час незалежності України українського суспільно-духовного світогляду і релігійної ментальності. Тому перед українським християнством, зокрема перед українським католицизмом, стоїть завдання реалізувати християнську “реінкультурацію” і нову евангелізацію українського суспільства для подолання наслідків атеїстичного радянського минулого, які повинні базуватися на досвіді Вселенської церкви. А світовий суспільно-релігійний досвід останніх тридцяти п’яти років ХХ століття та початку ХХІ століття засвідчує, що українське християнство і українська богословська наука ще недостатньо використовують цю спадщину, зокрема недостатньо адаптують до укра-

їнських потреб і реалій ідеї II Ватиканського собору Католицької церкви (1962-1965 років) і пособорових документів цієї церкви. Цей Собор відкрив нову еру в католицизмі, а його документи стали надзвичайно важливим і ефективним засобом розв'язання численних суспільних та релігійних проблем сучасного світу. Актуальність та соціально-релігійна значущість цих документів не зменшується, що засвідчив не лише досвід діяльності Католицької церкви після Собору, але й досвід цієї церкви у подоланні численних суспільно-політичних та духовно-релігійних викликів сучасності, які були провидінно передбачені Собором і на які ми досі отримуємо відповіді та знаходимо шляхи розв'язання цих проблем в документах II Ватиканського собору.

Успіх і непромінаюча вартість рішень Собору були закладені вже в концептуальних ідеях Собору, котрі проголосив в 1959–1960-х роках тодішній папа Іван XXIII і котрі, з одного боку, стали доповненням і розвитком рішень попередніх вселенських церковних соборів (зокрема, I Ватиканського Собору 1869-1870 рр.), а з другого боку — докорінно змінили ставлення Католицької церкви до світу і суспільно-релігійних проблем в ньому, зокрема щодо тлумачення цією церквою її взаємин з державними чинниками. Так, II Ватиканський Собор розвинув починання попереднього Собору щодо відокремлення церкви від держави і остаточно не лише доктринально закріпив цей процес, але не через просте розмежування повноважень держави й церкви у своїй діяльності чи певне відсторонення її від проблем світських і державних, а навпаки — через звільнення церкви від шкідливої залежності від держава за для досягнення гармонійного забезпечення духовного добра християн. Ця проблема залишається актуальною і до сьогодні, особливо в українському контексті, коли в суспільстві витають ідеї витворення однієї державної церкви. “Створення майже державної церкви, — як наголосив Владика Любомир Гузар в слові на Круглому столі “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин” (*Київ, 8 лютого 2011 року*), — церкви, яка виступає як практично єдина офіційна церква і втішається різними особливими привілеями з боку влади — це для такої церкви надзвичайно небезпечно ..., бо ми всі знаємо, що особливе ставлення влади до однієї з церков є небезпечне для тієї самої церкви”. При цьому, зауважує Владика Любомир, церква та держава у сенсі соціальних прикмет, чіткості види-

мої структури, проводу і обґрунтованих потреб дуже подібні між собою. “Обидві мають внутрішній порядок, узаконені способи діяльності, чітко визначені права та обов’язки, організовані форми життя, заклади освіти, матеріальні посілості... І Церква, і держава служать тому самому народові, тому їх треба вважати партнерами. Кожна має свою царину діяльності, повинна поважати паралельну структуру і не встрявати у її діяльність”. Проте, наголошує экс-глава УГКЦ, з “гіркого досвіду століть відомо, які негативні наслідки має те, що держава використовує Церкву як підрозділ своєї структури, або навпаки – що релігійна організація намагається керувати суспільством з допомогою державних структур, обмежуючи свободу і права громадян. Частіше, звичайно, трапляються ситуації, коли державна влада, яка діє на підставі світських категорій мислення і діяльності, використовує Церкву для досягнення своїх цілей. Сучасна Україна тут не є винятком. ...Церква є спільнотою, що складається із людей та існує для людей. Вона відрізняється від інших встановлених Богом форм людської спільноти – сім’ї, родини, громади, народу, держави – своєю особливою релігійною місією. Церква побудована на Божому Слові, має надприродні засоби для досягнення власних цілей і діє на підставі Божого об’явлення”. При цьому, нагадує Блаженніший, “Церква, як Богом встановлена установа, має пророчий характер. ...Пророче служіння сьогодні виконує Церква, яка має завдання нагадувати Божий Закон, – нагадувати про Боже благословення, без якого ми не можемо жити, та про Божий гнів, що від нього не зможемо втекти. Отже, Церква є сумлінням народу. ...Ще одне завдання Церкви – незважаючи на різні тривожні сигнали, на багато проявів кривди та несправедливості, що стало частиною нашого сьогодення, – проповідувати надію на Бога, Божий мир. Можливо, для багатьох пророчи нагадування про Божий гнів і про могутність Божого милосердя, видаватимуться суперечними, однак тут треба пам’ятати, що остаточна мета Господа Бога є не знищити, а повернути грішника. Коли Церква, як і старозавітні пророки, говорить про кару, то дає нам підставу для надії, дає справжнє захоплення до широго навернення. Хто послухає голосу свого сумління, хто послухає заклик Церкви до навернення – може спокійно очікувати спасіння”¹.

¹ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.ugcc.org.ua>.

Наведені слова Любомира Гузара ясно віддзеркалюють непроминаючу актуальність сьогодні проголошеної папою Іваном XXIII генеральної ідеї II Ватиканського (XXI Вселенського) Собору, яка, будучи плодом становлення і розвитку соціального вчення Католицької церкви, започаткованою папою Левом XIII в енцикліці “Нові речі” – “*Res novae*” (15 травня 1891 р.) і розвинутою його наступниками, якраз і має на меті досягнення останньої визначальної цілі діяльності Христової церкви. Ця ціль означається італійським словом “*aggiornamento*”, котре увійшло сьогодні в теологічну і релігієзнавчу наукову лексику без перекладу і означає “оновлення”, “пристосування”, “відкритість” церкви до проблем світу і людини. Відтак *аджорнаменто* увібрало в себе увесь комплекс підходів і засобів діалогу й пастирського впливу церкви на державу, на суспільні та релігійні проблеми задля духовного добра людини, народів і суспільства в умовах різноманітних глобальних викликів сучасності.

Отже, цей Собор докорінно вдосконалив соціальну дію церкви, а саме: відкрив для церкви найширші горизонти співпраці з державами на рівних умовах задля добра людини, виконуючи тим самим заповіт для церкви, даний самим Ісусом Христом: “Ідіть же по всьому світу та проповідуйте Євангеліє всякому створінню” (Мк 16:15). Саме тому остання конституція Собору “Радість і надія” – “*Gaudium et spes*” (“Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі”) і отримала таку назву, оскільки церква бажала проголосити світові радість, що Христова наука і його церква володіють усіма засобами, необхідними для вдосконалення й порятунку людини і світу, а також надію, що людина і світ прийме цю допомогу від церкви задля духовного вдосконалення світу на засадах гуманізму, а двохтисячолітня історія християнства є тому запорукою².

Документи Собору мають також надзвичайно велике методологічне та теоретичне значення для вивчення богословами й релігієзнавцями не лише доктрини і суспільно-соціального вчення католицизму, але й богословської спадщини усього християнства, адже кожне положення документів Собору підкріплено численни-

² Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі «Радість і надія» – «*Gaudium et spes*» // Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996. – С.499-619.

ми цитатами, думками й висловлюваннями не лише західних, але й східних богословів та вчителів церкви. Саме ця риса документів Собору яскраво засвідчує його унійний – екуменічний характер, що і підтвердила подальша історія після Собору. А брак богословських масштабних методологічних розробок і підходів до системно-комплексного дослідження змісту та історичної ролі II Ватиканського собору зумовлює освітньо-пізнавальну та навчальну актуальність дослідження його документів з богословсько-еклезіологічних та духовно-культурних позицій та з точки зору релігійно-суспільної дії цих документів в контексті всього вселенського християнства. Правомірність такого розгляду соборових документів впливає із їх універсальності та не лише загальнохристиянського значення, але й з їх загальнолюдської вартості для всієї цивілізації, що підтвердили п'ять десятиліть після собору. За цей час з особливою силою й актуальністю проявилась творча, конструктивна дія рішень Собору як в житті самої Католицької церкви, так і в її екуменічній діяльності, зокрема в “трикутнику”: католицизм – православ'я – протестантизм, а також в розвитку самобутності національних католицьких церков через осучаснення літургійних, обрядових, суспільних форм релігійності, в децентралізації церковного адміністрування й законодавства, судочинства і юрисдикції, в подальшому розширенні колегіальності церковного правління й співпраці, в осучасненні церковних структур та інституцій, в соціальному спрямуванні світоглядних і суспільних дій церкви, в інтернаціоналізації та міжконфесійності впливу Католицької церкви.

В контексті цього значення рішень II Ватиканського Собору все ж слід констатувати, що, як засвідчують останні два десятиліття діяльності УГКЦ, ця творча і надзвичайно цінна соборова спадщина та пособорові документи Католицької церкви ще не сповна використовуються та недостатньо адаптується як УГКЦ, так і іншими конфесіями до українських потреб і реалій. Не випадково один із безпосередніх учасників II Ватиканського Собору від УГКЦ отець Атаназій-Григорій Великий, підсумовуючи дію соборових рішень в даній церкві, наголошує на тому, що, на жаль, цей Собор “перейшов попри нас, чи понад нами майже непомітний. Коли йшли великі епохальні справи Церкви і людства, ми кинулися на малі, похідні справи, у повнім відокремленні від цілого образу і ситуації

(патріархат, традиції, централізація тощо), не раз у повному розрізі з загальними тенденціями. Тому ми Собору не пізнали, він не ввійшов у нашу свідомість, хіба що формально”³.

Саме тому зараз є особливо актуальним приділити увагу аналізу й широкому цитуванню соборових документів, щоб якомога глибше познайомити українського читача з усіма аспектами соборової еkleзіології й “аджорнаменто” і сучасними принципами суспільно-соціального вчення Католицької церкви, бо, як наголошував А. Г. Великий, “Собор бажав, щоб кожний зазнався з ним безпосередньо і без толкувателів, без фільтрів. Він тому хотів бути душпастирським і говорити зрозумілою для всіх мовою. ...Тому вважаю, що першим завданням нашої громади, а головню ведучих і відповідальних чинників буде – самим пізнати вповні Собор, та довести його до відома щонайширшого загалу”⁴. При цьому автор наголошує, що в проблемі використання здобутків Собору йдеться не про якісь футурологічні чи можливі, а то й ідеальні застосування їх, але про цілком конкретні, на сьогодні реальні й до сьогоднішніх потреб пристосовані речі, котрі потребують подальшого загальнохристиянського аналізу, студії і застосування усією УГКЦ та всім українським християнством.

Зокрема, в документах Собору, відповідно до ідеї аджорнаменто, вагоме місце займає проблема державно-церковних взаємин і її невід’ємна складова – свобода совісті. Підтвердженням цьому є той факт, що в числі заключних документів II Ватиканського Собору була прийнята 7 грудня 1965 року “Декларація про релігійну свободу” “Гідності людської” – “*Dignitatis humanae*”⁵, в якій викладені основоположні принципи ставлення Католицької церкви до даної проблеми, зокрема, в контексті побудови громадянського суспільства. Соборове бачення даної проблеми є особливо актуальним для сучасної України, бо воно з огляду на універсальне трактування християнського тлумачення свободи совісті безпосе-

³ Великий А.-Г. Українське християнство. Причинки до історії української церковної думки. – Рим, 1990. – С.215–216.

⁴ Там само. – С.216.

⁵ Декларація про релігійну свободу «Гідності людської» – «*Dignitatis humanae*» // Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996. – С.375–392.

редньо корелюється із сьогоднішнім процесом побудови в Україні громадянського суспільства. Це впливає, як наголошує А. Колодний, із суспільного універсалізму українського християнства, котре впродовж останнього тисячоліття української історії було невід’ємною складовою життя українців і виступало “еталоном всенародної релігії”. Даний універсалізм отримав реалізацію в тому, що християнство було і залишається “громадянською релігією”, котра є не лише супутником, але й творцем цієї історії, а тому потребує подальшого вивчення й упровадження в процес побудови громадянського суспільства⁶. Це є актуальним також і з позицій запобігання міжконфесійним протиставленням і протистоянням та націоналістичним спотворенням громадянської релігії.

Християнське розуміння свободи є дуже важливою складовою християнської концепції організації громадянського суспільства, оскільки свобода є основоположною християнською реалією, яка проявляється в усіх сферах християнського життя, бо в ній виявляється найвище право і можливість вільного вибору людини між добром і злом. При цьому вибір на користь зла є надужиттям свободи й веде до неволі гріха та до пониження гідності людини⁷, а тому, на переконання кардинала Й. Ратцінгера, свобода реалізується сповна тоді, коли область добра охоплює якнайширші області людської діяльності, поширюючи тим самим самі можливості людської діяльності, і, навпаки, ця сфера дії свободи звужується тоді, коли людина, вживаючи особисту свободу, говорить добру “ні”⁸.

У християнській суспільній філософії категорія свободи особи нерозривно пов’язана із поняттям збереження гідності особи, на чому наголошує згадана декларація II Ватиканського Собору про релігійну свободу “Гідності людської” – “*Dignitatis humanae*”, у якій підкреслюється, що людина покликана шукати і прийняти пізнану правду без будь-якого зовнішнього примусу та згідно із духовною свободою й усе своє життя впорядковувати відповідно

⁶ Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005. – С.266.

⁷ Kościół w Polsce wobec problemów kultury // II Polcki Synod plenarny. Teksty robocze. – Poznań – Warszawa, 1991. – S.324. Див.: Karrenberg F.Evangelische Soziallehre // Katholisches Soziallexikon. – Innsbruck, 1964. – S.214.

⁸ Rahner K. Schriften zur Theologie. – Wien, 1980. – Bd. 14. – S.333.

до вимог правди, в першу чергу, релігійної правди⁹. Відтак Собор на прикладі релігійної свободи, як однієї із засадничих різновидностей свободи буття людини, веде мову про збереження гідності людини як основоположного, універсального принципу дотримання справедливого публічного ладу. При цьому Собор виявляє пошанування не тільки до віруючих – людей, які шукають вищезгадану правду, але й до тих, хто не виконує обов’язку пошуку християнської правди – людей невіруючих, шануючи свободу віросповідання, яка базується на гідності людини¹⁰.

Тому сучасне християнське суспільне вчення розглядає проблему гідності людини невіддільно від проблеми побудови громадянського суспільства, оскільки, згідно з цим ученням, істинно демократичне й морально досконале суспільство не може існувати без збереження гідності його субстанції – окремої людини¹¹. Саме тому суспільство покликано служити особі, оскільки, як твердить кардинал Й. Гьофнер, “лише духовне буття у світовому плані бажане заради себе самого, а все інше – заради нього”¹². Відтак християнська спрямованість суспільного розвитку створює серйозну протидію вибухам ненависті й суспільним непорозумінням через покладення в основу християнської етики трансцендентального характеру гідності людини. Натомість, якщо не визнавати цієї “трансцендентної істини, тоді торжествує насилля влади і кожен прагне використати до кінця засоби, які перебувають у його розпорядженні, щоб нав’язати власний інтерес або власну думку, не беручи до уваги прав іншого”¹³.

Відтак не випадково однією із фундаментальних засад сучасної католицької суспільної доктрини, якою керується УГКЦ, є її антропоцентричність: світ і суспільство знаходять своє вираження в

⁹ Декларація про релігійну свободу «Гідності людської» – «*Dignitatis humanae*» // Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996. – С.375.

¹⁰ Кардинал Вальтер Каспер. Свобода віросповідання та національно-культурна ідентичність // Релігійна свобода. Науковий щорічник №6.– К., 2002. – С.5–6.

¹¹ Маринович М. Українська ідея і християнство або Коли гарцюють кольорові коні Апокаліпсису. – К., 2003. – С.321.

¹² Кардинал Йозеф Гьофнер. Християнське суспільне вчення. – Львів, 2002. – С.58.

¹³ Іван Павло II. Енцикліка «*Centesimus annus*» – «Сотий рік» (01.05.1991) // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік». – Львів, 1993. – С.497.

дотриманні гідності людини, яка є універсальним центром. Тому католицьке суспільне вчення виводить в якості найвищої конституційної засади громадянського суспільства пошану прав людини, оскільки основним завданням суспільного порядку є дати і забезпечити повноту дії природного права і природної справедливості. При цьому правовий лад громадянського суспільства завжди повинен перебувати під опікою і контролем совісті людини, котра, підкреслює Д.Тулук-Кульчицький, – є запорукою того, що в такому суспільстві ніколи не дійде до надужиття державної влади і до поневолення вільної думки громадян, бо такий авторитет совісті в суспільстві є свідченням пошанування природного права¹⁴.

Разом з тим, незважаючи на відокремлення церкви і держави, остання, яка на сьогодні є світським утворенням, покликана, згідно з висновками II Ватиканського Собору, дотримуватися разом із церквою взаємної автономії та здорової співпраці на службі людині¹⁵. Саме завдяки незалежності Української держави від церкви і церкви від держави забезпечується світський характер останньої, котрий, як засвідчує В. Бондаренко, якраз і уможлиблює реальний демократизм українського суспільства, релігійний плюралізм і дотримання свобод і прав громадян. Це також визначає спрямування державної політики щодо церковних організацій на підтримку розвитку ними власної інституційної інфраструктури, мінімізує їх залежність від закордонних центрів, дозволяє залучати їх до співпраці з українською діаспорою та запобігає перетворенню їх як конфесійного чинника на знаряддя етнічного й територіального сепаратизму¹⁶. Відтак, світськість української держави, – наголошують А. Колодний та Л. Филипович, – є дійсно демократичною, бо не вимагає відсутності віри у державного службовця, але передбачає невикористання ним своїх релігійних уподобань на державній службі, що аж ніяк не перешкоджає реалізації в Україні духовного

¹⁴ Тулук-Кульчицький Д. Суспільне питання в науці Католицької Церкви. Короткий нарис практичної філософії. – Мюнхен, 1963. – С.145–147.

¹⁵ Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі «Радість і надія» – «Gaudium et spes» // Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996. – С.502.

¹⁶ Бондаренко В. Основні пріоритети державної політики щодо релігії та церкви // Релігія і церква років незалежності України. За ред. А.Колодного. – Київ–Дрогобич, 2003. – С.400.

“християнського ренесансу” українським католицизмом і українським православ’ям¹⁷.

Зокрема, український католицизм концептуальною основою побудови громадянського суспільства в Україні розглядає свободу особи, яка нерозривно пов’язана із пошануванням гідності особи та з християнською солідарністю, релігійною толерантністю і дотриманням справедливості й природного права людини як найвищих конституційних засад громадянського суспільства.

Загалом документи II Ватиканського Собору, зокрема ті, що розкривають соборову еклезіологію і дають відповіді на сучасні суспільно-релігійні проблеми, заслуговують на глибокий аналіз і рефлексії з метою дослідження напрямів і перспектив розвитку українського християнства і розв’язання цих проблем. Цей розвиток з врахуванням рішень Собору й пособорового церковного досвіду слід розглядати як завдання українських церков, перш усього – українського католицизму, і як їх шанс. Тому кожна українська церква повинна заново осмислити свою місію і довершити своє “аджорнаменто” як зовнішнє і внутрішнє оновлення церкви, яке, з огляду на її минуле і його наслідки, повинно стати постійно триваючим. Постійна готовність до оновлення і здатність розпізнавати знаки часу належить до ознак пособорової церкви: “Церква на своєму шляху є покликана Христом до цього постійного оновлення, якого вона постійно потребує, як людська і земна інституція”¹⁸. Відтак, ця здатність і місія церкви належить до її головних і завше актуальних завдань, які мають загальноукраїнське значення, оскільки духовно-суспільна структурна перебудова стала в Україні важливою детермінантою діяльності церкви в посттоталітарну епоху. І ця перебудова осмислено, або не осмислено, через світсько-суспільний спосіб впливає на реалізацію церквою своєї місії в державно-церковній царині, зокрема, в побудові громадянського суспільства в Україні.

¹⁷ Колодний А., Филипович Л. Християнські церкви України перед викликом світського суспільства // Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія, Філософія. Зб. наук. праць. – К., – 2004. – С.211–214.

¹⁸ Декрет про екуменізм «Возстановлення одності» – «Unitatis redintegratio» // Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996. – § 6. – С.195–196. Див.: Rahner K. Schriften zur Theologie. – Wien, 1980. – Bd. 14. – S.333.